

ПРОБЛЕМА ВИДІВ МИСТЕЦТВА: ДОСВІД ОСМИСЛЕННЯ

Определено место проблемы видов искусства в современной эстетике. Выявлены противоречия, свойственные концепциям, которые формировались относительно толкования понятия «вид искусства» и попыток структурирования видовой модели.

Ключевые слова: искусство, эстетика, вид искусства.

The issue of art form has been located in contemporary aesthetics. There were contradictions determined peculiar to conceptions being formed with regard to definition of the notion of «art form» and efforts to carry out aspectual model structuring.

Keywords: art, aesthetics, art form.

Рівень розробленості проблеми видів мистецтва є досить дискусійним, адже сьогодні існують розбіжності як стосовно її термінологічного забезпечення, так і щодо типологізації видів мистецтв. У теоретичному вжитку можна зустріти терміни «часові», «просторові», «синтетичні», «зображальні», «виражальні», «поліфонічні», «просторово-часові», «зорові», «слухові», «прості», «виконавські», «прикладні» та ін. Будь-які спроби осмислити й концептуалізувати проблему видів мистецтва передбачає, передусім, певну селекцію наявних термінів, їх подальшу систематизацію відповідно до чітко аргументованої моделі видів мистецтв. У контексті зазначеного стає зрозумілим, що термінологічна неохайність обумовлює неохайність теоретичну і позбавляє реальної можливості як прогнозувати розвиток конкретних видів мистецтва, так і виявляти їх естетичний потенціал, що і є метою цієї статті.

Як зазначає Л. Мізіна: «труднощі в розумінні історичного руху видів мистецтва пов'язані з тим, що вид мистецтва розглядався переважно як самостійна сутність, як окрема частина або сфера мистецтва. Насправді ж вид мистецтва – це певний принцип художнього бачення світу, що втілюється в художньому творі. Вид мистецтва можна визначити як тип художньої діяльності, в основі якого лежить особливе бачення світу, що відповідає певному способу буття, способу самоствердження людини. Види мистецтва відокремлюються перш за все специфікою бачення світу, а не специфікою свого матеріалу. Історія мистецтва насправді є історія руху видів, різновидів та жанрів мистецтва, їхнього нерівномірного розвитку, постійного формування їх як форм вираження соціального самопочуття» [5, с. 151].

Види мистецтва – це історично сформовані, стійкі форми творчої діяльності, що мають здатність до художньої реалізації життєвого змісту й розрізняються засобами її матеріального втілення. Мистецтво існує і розвивається як система взаємозалежних видів, різноманіття яких обумовлене багатогранністю самого реального світу, який відображується в процесі художньої творчості. Види мистецтва в сукупності передають усе багатство

людського спілкування. Саме тому так різноманітна й неповторна їх мова.

Аналіз історії мистецтва, на думку Л. Мізіної, свідчить «що види мистецтва у своєму розвитку проходять такі етапи: становлення (формування та пошуки виражальних засобів), розквіту, або художньої завершеності (коли вид мистецтва найбільш повно може виразити естетичний ідеал певної історичної епохи за допомогою знайдених виражальних засобів), старості та поступового занепаду (коли порушується відповідність виражальних засобів естетичного ідеалу, своєрідне „безсилля” виду мистецтва, що прагне використовувати художні засоби інших видів) і смерті (втрата специфіки: перетворення із форми духовної на форму матеріальної діяльності або руйнування художньої образності)» [5, с. 184].

Обґрунтовуючи ці ідеї, Л. Мізіна вважає, що «кожна історична епоха відрізняється багатоманітністю художнього бачення світу. Художня ситуація епохи має свою домінанту, а саме – той вид мистецтва, який найбільш повно втілює естетичний ідеал епохи... тобто перебуває на стадії розквіту». Що ж до інших видів мистецтва, то вони «перебувають на стадії або формування, або занепаду. У будь-якому разі вони відчують на собі вплив домінуючого виду. Кожний вид мистецтва пов'язаний з певною формою почуттєвості, і тому складність світовідчуття епохи зумовлює можливість відтворення різних історично сформованих способів художнього бачення світу».

Підкреслимо, що кожний вид мистецтва має свій специфічний арсенал зображально-виражальних засобів і прийомів. Таким чином, види мистецтва відрізняються один від одного як предметом зображення, так і використанням різних образотворчих засобів. Образне вирішення в будь-якому виді мистецтва пов'язане не тільки з емоційним, конкретно-чуттєвим досвідом діючого покоління людей, але і з загальнозначущими культурними символами, цінностями, традиціями, залишеними попередніми поколіннями. Воно пов'язане також зі сформованою історично «організацією матеріалу». Скульптор, наприклад, «оформлює» образ, використовуючи об'єм, моделювання, пропорційність частин: у скульптурі фіксується лише один момент з того, що відбувається, але в ньому узагальнюється найхарактерніше (Рільке писав про Родена, що той в одному повороті голови натурника здатний зафіксувати сорок ракурсів і вісімдесят профілів).

Проблема видів мистецтва досить активно досліджують естетики в умовах 80–90-х років ХХ століття. У роботах Ю. Борєва, А. Зіся, М. Кагана, А. Канарського, О. Кривцуна, В. Міхальова, М. Сапарова, І. Хангельдієвої проаналізовано як конкретні види мистецтва, так і запропоновано певні критерії їх систематизації. Одним із перших серед радянських учених спробу конкретно-історичного аналізу видів мистецтва реалізував А. Канарський, який вважав, що «абсолютні межі виду мистецтва, зрозуміло, не збігаються із часовими межами

тієї чи іншої історичної доби. Щоб знайти завершеність своєї художності, будь-якому виду мистецтва достатньо стати стійким способом художнього вирішення естетичних суперечностей і зафіксувати це вирішення в чуттєвій визначеності прекрасного хоча б одиничним випадком. <...> Вид мистецтва... є по суті лише історичною конкретизацією руху мистецтва, тобто деяка особливість його розвитку як форми суспільної свідомості на тому чи іншому ступені історії» [3, с. 111].

На думку А. Канарського, синтетичність сучасного мистецтва робить суто теоретичними питання про абсолютні межі видів мистецтва. Ми погоджуємося з теоретиком, що порушити таке питання можна лише з метою з'ясувати специфіку того чи іншого виду. Правий учений і тоді, коли зазначає, що «всі види мистецтва не виявляються і не можуть виявлятися в їх „чистоті”, так, щоб бути пов'язаними лише за принципом координації, як поряд встановлені елементи цілого. Навпаки, загальна тенденція розвитку видів мистецтва полягає в тому, що вона підкоряється основному принципу розвитку мистецтва взагалі, а якщо говорити ширше – основному закону всякого розвитку: закону заперечення заперечення».

Як бачимо з вищесказаного, А. Канарський хоча і дає характеристику окремим видам мистецтва, проте більше схиляється до їх синтезу, ніж до розмежування: «...оскільки вид мистецтва не є проста сума його творів (лише щось загальне за їх матеріалом), а подає елемент форми (формування) усього мистецтва, то й твір останнього не може мислитися в „чистій” формі свого виду. Іншими словами, твір мистецтва – таке ж синтетичне творіння, як і все мистецтво» [3, с. 114].

Відомий російський естетик Ю. Борєв оперує чи не найдетальнішим переліком видів мистецтва, подаючи їх у такій послідовності: прикладне мистецтво, цирк, архітектура, декоративне мистецтво, живопис і графіка, скульптура, література, театр, музика, хореографія, фотографія, кіно, телебачення. Відразу ж привертає увагу певне авторське свавілля у порядку переліку видів мистецтва, адже тут практично неможливо застосувати ані історичний, ані хронологічний принципи підходу. Досить дискусійним, на наше глибоке переконання, є розгляд фотографії чи цирку як самостійних видів мистецтва та розчленування прикладного й декоративного мистецтв на два самостійні види.

Ю. Борєв визнає можливість синтезу мистецтв, але найважливішим вважає розвиток кожного конкретного виду: «Хоча види мистецтва і мають деяку схильність до поєднання, навіть злиття, важливим є розвиток специфічних особливостей кожного з них, адже всі вони вносять щось своє, нове, оригінальне і в естетичне освоєння світу, в художню культуру людства» [1, с. 269].

Відмінності цих груп мистецтв пов'язані з відмінностями органів сприйняття: просторові мистецтва сприймаються зором, часові сприймаються (або можуть сприйматися) слухом, а просторово-часові – і тим, й іншим одночасно. Слід зазначити, що вся термінологія цієї класифікації, яку ввів у 70-ті роки російський естетик В. Кожин, умовна й відносна. Поняття простору і часу в цьому випадку не можна брати в точному значенні (ні у філософському, ні в природничо-науковому). Йдеться про специфічно художній зміст цих понять. Фізично будь-яке мистецтво існує одночасно і в часі, і в просторі.

Настільки ж відносним є розмежування цих груп мистецтв і за ознакою статичності й руху. Скульптура і живопис становлять нерухомі предмети, музика і поезія – мінливі процеси. Але побічно скульптура і живопис можуть передавати рух, а поезія і музика – предметний світ. Відмінність між ними в цьому випадку не є абсолютною. Але вона існує і є важливою для цих мистецтв, а тому й виражається в цій класифікації.

Дискусійним є і розподіл мистецтв на зображальні і виражальні. Такий розподіл має певні підстави, але разом з тим є дуже умовним. Мистецтва, яке тільки зображає, нічого при цьому не виражаючи, або, навпаки, тільки виражає, нічого не зображуючи, не існує. Усяке мистецтво має здатність як до зображення, так і до вираження, що перебувають у єдності і визначають сутність художнього образу. Ця єдність в кожному з мистецтв має особливий характер.

Як приклад не образотворчих, а тільки виражальних мистецтв, наводять архітектуру й музику. Однак, виражаючи ідеї й почуття, переживання і семантичні відношення, ці мистецтва також (хоча й по-своєму) зображують. Зображення – це схожість, подібність образів мистецтва з дійсністю. Вираження – внутрішній ідейно-емоційний зміст, властивий зображенню. Тому їх єдність властива будь-якому мистецтву, поза цією єдністю художня творчість руйнується. Але, звичайно, у кожному мистецтві така єдність специфічна.

Архітектура не зображує в тому значенні, у якому зображує живопис: у ній може не бути подібності з окремими конкретними явищами дійсності. Але її образи подібні до реальних відношень явищ дійсності, схожі з її ритмами, пропорціями й законами і тому можуть втілювати глибокі ідеї, розповідати про спосіб життя, прагнення та ідеали людей.

У музиці немає наочної схожості з видимим виглядом конкретних явищ, на яких ґрунтується зображення в живописі. Але по-своєму вона теж зображує. Це зображення ґрунтується на схожості емоційних переживань, процесів розвитку, смислових відношень у музиці й у реальній дійсності, не говорячи вже про можливість образотворчого передання звуків і ритмів життя, інтонацій людської мови.

Про це говорить і А. Канарський: «Звичайно живопис пов'язують з

існуванням „видимого”, а музику – „чутного”. Але це тільки принижує справжнє значення і живопису, і музики» [3, с. 173].

Узяте в усій сукупності своїх різновидів, мистецтво ніби плавно виникає зі сфери праці (виробництва) і настільки ж плавно переходить у сферу гри. Так, зокрема, А. Канарський відзначає: «...дійсність мистецтва як певної форми відношення (бачення, переживання) людини полягає в тому, наскільки воно взагалі реалізується, тобто здійснюється в наочних формах свого буття, у вигляді своїх творів. (Навіть поняття „твір мистецтва” в чіткому значенні слів указує не стільки на іменник, скільки на дієслово, на живий процес. „Виробляти” (творити, робити) мистецтво, очевидно, означає найближчим чином відтворювати певного роду відношення, бачення світу, як переживання людини.) З цієї точки зору, воно немислиме без того, щоб не з’явитися в матеріалізованих формах діяльності фахівця-художника (скульптура в музеї, художнє полотно в картинній галереї тощо)» [2, с. 180–181].

Але будучи предметною діяльністю, специфіка якої розкривається у вирішенні суперечності праці та гри, мистецтво також є формою суспільної свідомості, особливим видом ідеології, засобом пізнання світу. Це значення, властиве всьому мистецтву загалом, найбільш безпосередньо виступає в літературі, яка перебуває ніби в «центрі» системи мистецтв, «фланги» якої утворюються мистецтвами «трудовими» (прикладними) та «ігровими» (видовищними).

Перехідними ж сферами є образотворчі види мистецтва і мистецтво звукове (музика). Вони виявляють загальні властивості, з одного боку, між «трудовими» мистецтвами та літературою, а з другого – між літературою та «ігровими» мистецтвами (звуковий, процесуальний і разом з тим виконавський характер музики).

Отже, система мистецтв, що впливає з природи художньої діяльності, може виявитися у такій схемі, яку запропонувала група відомих російських естетиків (Л. Альохіна, М. Афанасієв, М. Овсянніков):

Прикладні
(«трудові»)
види мистецтва

Архітектура
Декоративно-
прикладне
мистецтво

Образотворчі
види мистецтва

Скульптура
Живопис
Графіка
Художня
фотографія

Просторові види
мистецтва

Мистецтво слова	Література	Часові види мистецтва
Мистецтво звуку	Музика	
Видовищні («ігрові») мистецтва	Хореографія Кіно	Просторово-часові види мистецтва
види мистецтва	Телебачення	

Досить цікавий підхід до проблеми видів мистецтва намагається аргументувати у своїх працях відомий російський дослідник О. Кривцун, вписуючи розвиток мистецтва у «відносно стабільні культурні епохи» і «перехідні епохи культури». На його думку, відносно стабільна культурна епоха цінує «правила художнього вираження», «високим є статус майстерності». У такі культурні епохи домінують «стан зображальних видів мистецтва: літератури, театру, образотворчого мистецтва». Водночас спостерігається «відносна замкненість видових виражальних засобів». Надзвичайно цінується «чистота жанрів». У «перехідні епохи культури», на його погляд, домінують «незображальні види мистецтва: музика, архітектура, лірична поезія» і при цьому спостерігається «тенденція до синтезу» [4, с. 284–285].

Особливої уваги заслуговує точка зору російського мистецтвознавця І. Хангельдієвої, яка, аналізуючи проблему видів мистецтва та їх синтезу, оперує поняттями «прості», «синтетичні» та «прикладні» види мистецтва. До простих дослідниця відносить всі види, які не є «синтетичними». Для того щоб зрозуміти її концепцію, треба чітко визначити, що таке «синтетичний» вид мистецтва. Якщо до «синтетичних» віднести театр, кіно та телебачення, то всі інші слід віднести до «простих». Щодо останньої групи, то питання лише ускладнюється, адже «проста» література не тотожна «простій» музиці.

Цікаві аспекти творчості дослідниця відносить до «прикладних» видів мистецтва. Вона, зокрема, зазначає: «Прикладні мистецтва на зразок театральної і кінематографічної літератури, декораційно-художньої творчості, музики драматичного театру, кіно- і телемузики отримали досить широке розповсюдження в процесі розвитку синтетичних видів мистецтва (кіно, театр, телебачення)» [7, с. 4].

На наше глибоке переконання, позиція І. Хангельдієвої тим цікавіша, що сама дослідниця перебуває, так би мовити, в русі. Від позиції 80-х років, яку ми представили, вона зробила крок у бік подальшого розвитку власної концепції, спираючись на творче використання історичного досвіду. Так поступово відбулася трансформація поняття «синтетичне» в «поліфонічне» мистецтво.

У наші часи до терміна «синтетичне мистецтво» продовжує звертатися

низка дослідників, але багато хто підтримує запропоноване І. Хангельдієвою визначення «поліфонічні мистецтва» в широкому культурно-естетичному значенні цього слова. Предмет відображення в «поліфонічних» мистецтвах ширший, багатший і різноманітніший за предмет як такий, а способи відображення в них дійсності носять головним чином життєподібний характер, для якого властива «вірогідність картини світу, що чуттєво сприймається, пластичність і природність зображень, зовні незначна трансформація форм життя» [6, с. 167–168]. Вважаємо, що з таким визначенням можна погодитися, і в подальшому нашому дослідженні спиратимемося на поняття «поліфонічні» види мистецтва.

Отже, історія естетики доводить, що мислителі минулого ніколи не стояли осторонь проблеми видів мистецтва, хоча вона ніколи не належала до провідних в естетичній науці, але, водночас, і ніколи не зникала з її простору. Певна строкатість щодо теоретичного осмислення видової специфіки мистецтва пояснюється своєрідним пограничним статусом самої проблеми, яка є настільки ж естетичною, як і мистецтвознавчою. Протягом різних етапів розвитку естетики в контекст розгляду видової специфіки мистецтва включалося і питання синтезу мистецтв. Як самостійна проблема синтезу видів мистецтва постає вже в умовах ХХ століття, зберігаючи складність свого осмислення значною мірою через остаточну невизначеність проблеми видової специфіки мистецтва.

Література:

1. *Борев Ю. Б.* Эстетика / Ю. Б. Борев. – М. : Высш. шк., 2002. – 511 с.
2. *Канарский А. С.* Диалектика эстетического процесса. Диалектика эстетического как теория чувственного познания / А. С. Канарский. – К. : Вища шк., 1979. – 215 с.
3. *Канарский А. С.* Диалектика эстетического процесса. Генезис чувственной культуры / А. С. Канарский. – К. : Вища шк., 1982. – 191 с.
4. *Кривцун О. А.* Актуальный вид искусства в истории культуры // Эстетика : учеб. / О. А. Кривцун. – М. : Аспект Пресс, 2001. – С. 282–287.
5. *Мізіна Л. Б.* Естетична інтерпретація історії мистецтва: сучасне бачення / Л. Б. Мізіна. – Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2006. – 200 с.
6. *Оганов А. А.* Формы обобщения в искусстве / А. А. Оганов // Марксистско-ленинская эстетика. – М. : Высш. шк., 1983. – С. 167–168.
7. *Хангельдиева И. Г.* Взаимодействие и синтез искусств / И. Г. Хангельдиева. – М. : Знание, 1982. – 62 с.